

TOM PHILLIPS

INIMESED

LÜHIAJALUGU
KÕIGE PERSE KEERAMISEST

Inglise keelest tõlkinud
Lauri Liiders

Originaali tiitel:

Tom Phillips

A Brief History of How We Fucked it All Up

First published in 2018

by Wildfire

an imprint of Headline Publishing Group

Copyright © 2018 Tom Phillips

Toimetanud Marin Vinkel

Kujundanud Margit Randmäe

Tõlge eesti keelde © Lauri Liiders ja Tänapäev, 2019

ISBN 978-9949-85-503-2

www.tnp.ee

Trükitud AS Printon trükikojas

*Teemat arvestades oleks raamatu pühendamist
mu perekonnale lihtne
valesti tõlgendada.*

*Selle asemel pühendan raamatu igaiühele,
kes on kunagi midagi perse keeranud.
Sa pole ainus.*

Sisukord

Proloog. Asjade perse keeramise koidik	9
1. Miks su aju on idioot	19
2. Keskkonna parandamise katsed	39
3. Elu leiab võimaluse	59
4. Järgne juhile	77
5. Rahva võim	101
6. Sõda. Milleks see hea on?	117
7. Ülivahva kolonialismipidu	139
8. Diplomaatia võhikutele ja/või ametis olevatele presidentidele	175
9. Sitaks kuum tehnoloogia	197
10. Ennustamatute asjade lühiajalugu	227
Epiloog. Tuleviku perse keeramine	237
Tänuavaldused	245
Lisalugemist	247

Proloog

Asjade perse keeramise koidik

Kunagi ammu, kui päike kerkis Etioopia suurte jõeorgude ja tasandike kohale, puhkas puu otsas üks noor ahv.

Me ei tea, mida ta tol päeval mõtles või tegi. Ilmselt plaanis ta süüa otsida või partnerit leida või minna ja vaadata, ega sealsamas kõrval kasvav puu äkki mugavam pole. Kindlasti ei osanud ta arvata, et selle päeva sündmused teevad temast oma liigi kõige kuulsama esindaja – isegi kui sa saanuks seda talle öelda, poleks ta kuulsuse tähendust mõistnud. Ta ei teadnud, et elab Etioopias, kuna see oli miljoneid aastaid enne seda, kui kellelegi tuli pähe hiilgav idee tõmmata kaartidele piire ja anda tekkinud kujunditele nimed, mille pärast saaks sõdida.

Tema ja ta liigikaaslased erinesid veidi muudest tol ajal elanud ahvidest: nende puusad ja jalad olid ebahariliku kujuga ja see võimaldas neil liikuda uudsel moel. Need ahvid hakkasid puu otsast alla tulema ja savannides püsti kõndima: tollest esialgsest

muutusest sünnib viimaks sinu ja minu ja kõigi muude inimeste teke meie planeedil. Ahv seda muidugi ei teadnud, aga ta elas ühe kõigi aegade erakordseima loo alguse aegadel. See oli inimeste ajastu koidik.

Siis kukkus ta puu otsast alla ja suri.

Umbes 3,2 miljoni aasta pärast ilmus välja üks teine kari ahve – mõnel neist oli isegi doktorikraad – ja kaevas ta kivistunud kondid välja. Kuna see toimus 1960ndatel, otsustasid nad anda talle nimeks Lucy ühe tollal väga populaarse loo järgi, mille autoriteks oli kamp end pilve tõmmanud liverpuullasi. Ta oli värskelt avastatud liigi esindaja – mida me nüüd nimetame *Australopithecus afarensis* – ning ta kuulutati ahvi ja inimese „puudevaks lülik“. Lucy avastamine äratas maailmas ilmatut vaimustust: temast sai tuntud nimi, ta skelett viidi mitmeaastasele USA-tuurile ning nüüd on see Addis Abeba rahvusmuuseumi hinnalisimaks aardeks.

Kuid ainus põhjus, miks me temast teame, on ausalt öeldes see, et ta keeras asja perse. Mis sai heaks näiteks selle kohta, kuidas asjad edaspidigi kulgema hakkavad.

See raamat kõneleb inimestest ja nende hämmastavast võimest asju perse keerata. Siin tuleb juttu sellest, kuidas iga saavutuse kõrval, mis paneb sind tundma uhkust selle üle, et oled inimene (kunst, teadus, baarid), on alati mõni teine, mis paneb sind hämmastusest ja pettumusest pead vangutama (sõjad, reostus, lennujaama baarid).

Üsna usutav on seegi, et sõltumata oma isiklikest arvamustest või poliitilistest eelistustest oled hiljutisel ajal maailmas ringi vaadates endamisi mõelnud: kurat küll, millega me oleme hakkama saanud?

See raamat pakub vahest natuke lohutust, kõlangu see pea-

legi õõnsalt: ära muretse, me oleme *alati* sellised olnud. Ja me oleme endiselt elus!

(Tõsi küll, mõni nädal peale seda, kui ma neid sõnu kirjutan, peaks toimuma tuumarelvastuse tippkohtumine Donald Trumpi ja Kim Jong-uni vahel, mille teokssaamine pole küll kindel, nagu seegi, kui hästi võiks see lõppeda. Kahjuks jõuab käsikirja üleandmise tähtaeg kätte enne, kui teada saame, kas meid kõiki ootab hukatus. Lähtun siiski eeldusest, et kui sul õnnestub neid lehekülgi lugeda, siis pidasime vastu vähemalt juuli lõpuni.)

Inimkonna suursaavutuste kohta on kirjutatud palju raamatuid – suured juhid, geeniustest leiutajad, alistamatu inimvaim. Leidub hulk raamatuid ka vigadest, mida oleme teinud: nii üksikisikute möödapanekutest kui terve ühiskonna eksimustest. Samas pole kuigi palju raamatuid, mis jutustaksid sellest, kuidas suudame me üha uuesti ja uuesti põhjalikult ja katastroofiliselt mööda panna.

Selles avaldub iroonia, mida kõiksus näib lausa nautivat: põhjused, miks me asju nii suurejooneliselt perse keerame, on sageli samad, mis eristavad meid teistest loomadest ja võimaldavad meil üldse midagi suurt korda saata. Inimesed näevad maailmas avalduvaid seaduspärasusi ja suudavad selgitada neid teistele inimestele, ning meil on võime kujutada ette tulevikku, mida veel olemas pole: kui muudaksime *seda*, siis juhtuks *too*, ning maailmast saaks veidi parem paik.

Ainus häda on see, et me pole neis asjades kuigi osavad. Iga aus hinnang inimtegevusele neil rinnetel kõlab nagu eriti õel tagasiside ülemuselt, kes sind vihkab. Kujutame seaduspärasusi ette ka siis, kui neid olemas pole. Meie suhtlemisoskus on mõnikord üsna puudulik. Ja meil on erakordselt kehv

võime märgata, et *selle asja* muutmine toob kaasa ka *tolle asja* ja samuti *tolle palju hullema asja* ja *issand küll, nüüd on käimas midagi päris kohutavat, kuidas saaks seda küll peatada.*

Tõusku inimkond oma arengus kuitahes kõrgele, ületagu me kuitahes palju väljakutseid, katastroof luurab alati nurga taga. Kui esitada ajaloost üks näide: ühel hetkel oled Sigurd Võimas (Orkney saare viikingist krahv 9. sajandil), kes ratsutab lahingust võidukalt koju, sadula küljes kõikumamas mahalöödud vaenlase Máel Brigte Kihvhamba pea.

Kuid juba mõni päev hiljem oled Sigurd Võimas, kes sureb põletiku kätte, mille põhjustas Máel Brigte Kihvhamba mahalöödud pea kuulus väljaulatuv hammas, mis kriimustas su jalga siis, kui võidukalt koju ratsutasid.

Just nimelt: Sigurd Võimsale langeb kahtlane au olla ainus tegelane sõjaajaloos, kelle tappis vaenlane, kelle pea ta oli mitu tundi varem maha löönud. Mis annab meie olulise õppetunni: a) ülbuse ja b) selliste vaenlaste valimise kohta, kel on hea hambaarst. Ülbus ja sellele järgnev langus saab selle raamatu oluliseks teemaks. Hambaravi ajaloo huvilised võivad edasises sisus küll pettuda.

(Ühtlasi väärrib märkimist, et Sigurd Võimas ja Máel Brigte Kihvhammas sõdisid vaid seetõttu, et Sigurd oli kutsunud Máel Brigte lahingusse, kus mõlemal poolel tohtis osaleda vaid nelikümmend sõjameest. Máel Brigte nõustus, aga Sigurd tuli kohale kaheksakümne mehega. Nii et siin võib avalduda ka õppetund, et ei tasu olla selline täielik munn nagu Sigurd, ning naljakal kombel kohtame selles raamatus sarnaseid näiteid veelgi.)

Sigurd on vaid üks neist paljudest õnnetutest, keda ajalugu mäletab rohkem nende kaotuste kui võitude tõttu. Järgmi-

ses kümnes peatükis rändame läbi kogu inimajaloo ja selle vussiläinud asjade kataloogi. Leebe hoiatus: kui kahjurõõm sulle mingit naudingut ei paku, siis võiks nüüd olla hea aeg lugemine lõpetada.

Inimprogress sai alguse oskusest mõelda ja luua. See eristabki inimesi loomadest – kuid selletõttu satume ka pidevalt rumalatesse olukordadesse.

Raamatu esimeses peatükis „Miks su aju on idioot“ vaatleme, kuidas erines meie esivanemate mõtlemine meie omast – ja näeme siis, miks lõpevad meie katsed mõista maailma sellega, et aru meid alt veab ja paneb langetama ülihalbu otsuseid.

Teises peatükis „Keskkonna parandamise katsed“ jälgime inimkonda põllumajanduse koidikul, kui hakkasime ümbritsevat maailma ümber kujundama, ning vaatleme, kuidas me keerame pidevalt tuksi oma elupaiku, milles avaldub meie korduvalt kinnitust saanud komme mitte üritada leida vastust küsimusele: hei, mis ikka saab juhtuda, kui muudame selle jõe voolusängi?

Seejärel jälgime peatükis „Elu leiab võimaluse“ oma üsna kohmakaid katseid hakata valitsema looduse üle –, kus muuhulgas näeme, kuidas suutsid Mao Zedong ja üks veidrikust Shakespeare'i austaja põhjustada linde alahinnates kaks väga sarnast looduskatastroofi.

Kui inimkonna varaseimad ühiskonnad edasi arenesid ja keerukamaks muutusid, sai selgeks, et vajame kedagi, kes juhiks olukorda ja langetaks otsuseid. Neljandas peatükis „Järgne juhile“ vaatleme valikut kahtlusetalt halvimatest juhtidest, keda rahvas polnud valinud ja kellele see amet oli sülle langenud, viiendas peatükis „Rahva võim“ vaatleme, kas demokraatial läks paremini.

Kuigi suutsime maailma ümber kujundada varemgi,

avalduis inimkonna võime endast tõeliselt lolli muljet jätta täiel määral alles siis, kui asusime maailmas ringi reisima ja erinevad tsivilisatsioonid kokku puutusid. Alles siis sattusime päriselt hoogu ning asjad hakkasid põhjalikult ja katastroofiliselt viltu vedama.

Kuuendas peatükis „Sõda, milleks see hea on?“ vaatleme, kuidas on inimkonnal olnud juba ammu komme sattuda mõttetutesse sõjalistesse konfliktidesse, ning uurime selle kõige rumalamaid tagajärgi – sealhulgas armeed, kel õnnestus kaotada lahing, kuhu nende vastased isegi kohale ei ilmunud, ning kuidas ajada ajavööndit unustades luhta oma täiuslikult kooskõlastatud ründeplaan.

Läheme koos maadeavastuste ajastu kangelastega vastu tundmatusetele peatükis „Ülivahva kolonialismipidu“, kus avastame (kui nüüd sündmustest ette rutata), et kolonialism oli üsna tobe asi.

Kaheksas peatükk „Diplomaatia võhikutele ja/või ametis olevatele presidentidele“ annab olulise õppetunni, kuidas lahendada elegantselt erinevate kultuuride konflikte, ning muuhulgas näeme, kuidas tegi Horezmi dünastia šahh vahest kogu ajaloo halvima poliitilise otsuse. (See hõlmas habemete põlema süütamist.)

Hilisematel sajanditel on teaduse ja tehnoloogia arengutega kaasnenud ennenägematuid uuendusi, kiireid muutusi ja põnevaid uusi viise, kuidas inimkond saab mööda panna. Üheksandas peatükis „Sitaks kuum tehnoloogia“ näeme me, et ka teadusel pole alati õigus – kuuleme müstilisest kiirgusest, mida nägid vaid prantslased, ning mehest, kes tegi lausa kaks 20. sajandi katastroofilisimate hulka kuulunud viga.

Muutused toimuvad nüüd nii kähku, et tänapäeva maailm

on üks segadusse ajav paik. Kümnes peatükis „Ennustamata asjade lühiajalugu“ vaatame ajas tagasi, et näha, kui sageli ei suutnud me ennustada jubedaid uusi asju, mis meid kohe varsti ees ootasid.

Ning viimaks pakume epiloogis „Tuleviku perse keeramine“ välja, milline saab olema inimlik lollus eesootavatel sajanditel, ning jõuame järeldusele, et ilmselt jääme lõksu kosmosevanglasse, mille ise endale oma prügist tekitasime.

See on raamat ajaloost ja asjade vussiajamisest. Seega on loomulikult põhjust märkida, et vahel paneme põhjalikult mööda ka ajaloo kohta.

Probleem on see, et ajalugu lipsab meil käest: suuremat osa ajaloo käigus juhtunust ei viitsinud keegi kirja panna ning paljud neistki, kes seda teha viitsisid, võisid eksida või olid hullud või valetasid või olid ülimalt rassistlikud (ja sageli kõike korraga). Teame Sigurd Võimsa kohta tänu sellele, et tema lugu mainitakse kahes ürikus, Heimskringla ja Orkneyinga saagades. Aga kuidas me teame, kas need on täpsed? Kas võime olla täiesti kindlad, et see pole vaid mõni viikingite nali, millele me pihta ei saa?

Ei või. Tegelikult mitte, hoolimata ajaloolaste ja arheoloogide ning tosina muu valdkonna ekspertide tehtud hiilgavast tööst. Asjade arv, mille kohta leidub kindlaid andmeid, on üsna tilluke võrreldes asjadega, mille kohta me teame, et me neist midagi ei tea. Ning nende asjade arv, mille kohta me isegi ei tea, et me neist midagi ei tea, on arvatavasti veel palju suurem, kuid kahjuks ei tea me kindlalt sedagi.

Üritan siin öelda järgmist: tõenäosus, et see eksimustest